

Radnai Dániel Szabolcs

Természet, táj, tér, ökológia, földrajz – multidiszciplináris megközelítésben

Bevezető

Absztrakt: Az írás a 128-as *Replika*-lapszám *Táj és kultúra* című egységének központi témáit: táj és ember, természet és kultúra, tér és értelmezés viszonyának szerteágazó kérdésirányait mutatja be röviden. Emellett kitér a tanulmányblokk előzményeire és kontextusaira, illetve ismerteti az összeállításban olvasható írások legfőbb kérdésfeltevéseit, eredményeit.

Kulcsszavak: táj, kultúra, irodalomtörténet, gazdaság

A *Replika* folyóirat 128. számának *Táj és kultúra* elnevezésű tanulmányblokkjában¹ olvasható írások – összefoglalóan – az embert körülvevő környezet és az abban megvalósuló kulturális gyakorlatok sokrétű viszonyait tárgyalják – merőben eltérő elméleti-módszertani alapállásból és diszciplináris beágyazottsággal. Noha a feldolgozott témák és fogalmak – társadalmi tér, ökológia, táj, földrajz stb. – nyomán számos érintkezési pont érzékelhető az egymást követő írásokat lapozgatva, a tanulmányblokk nem kívánja az e kategóriákkal, terminusokkal kapcsolatos problémákat és értelmezéseket közös nevezőre hozni, egyetlen (vagy néhány) meghatározó diskurzus keretei közé szorítani. (Ezért is szerepel e bevezető írás címében a „multidiszciplináris” kifejezés.) A most következő írásokban *táj* (társadalmi tér, föld, látkép, természet, tárgyi környezet) és *kultúra* (ember, szellem, művelés, civilizáció, tudomány) nem dichotomikusan vagy hierarchikusan elgondolt, azonban soktényezős kölcsönhatásai több tudományterület – kulturális antropológia, földrajz, történettudomány, irodalomtörténet, közgazdaságtan, építészet-szociológia, filozófia – fogalmai és értelmezői ajánlatai révén kerülnek (reményeink szerint) újszerű megvilágításba.

Nem hallgatható el a tanulmányblokkban felbukkanó kérdések aktualitása. Jóllehet évtizedek óta zajlanak történeti ökológiai kutatások hazánkban (vö.: R. Várkonyi és Kósa 1993), illetve az ezredforduló óta humánökológiai (előbb szakirányú, majd később mester szintű) képzettséget is lehet szerezni Magyarországon, a körülöttünk lévő környezethez fűződő *felelős* viszony – mint általános, valamennyi tudományágon belül érvényesíthető értelmezési keret (vö.: Lányi 2010) – csak az utóbbi években vált élénkebb társadalmi diskurzusok tárgyává, nem függetlenül a klímaváltozással kapcsolatos újabb és újabb krízishullámoktól. E viszonyok következményének tartható, hogy a legkülönbözőbb (természet-, humán- és társadalomtudományos) kutatások tárgyukká teszik ember és természet viszonyának újraakterezését, szinkrón és diakrón jellegű értékelését, a kritikai turizmuskutatástól a kulturális geográfián át egészen a kortárs líraértés öko- és biopoétikai irányzataiig. Persze ha valaki kizárólag ezen „aktualitás-faktor” felől közelít a tanulmányblokk írásaihoz, okvetlen csalódnia fog, mivel az itt felsorakoztatott (témáikat illetően érintkező) kutatási irányok nem elsősorban a táj és kultúra megváltozott (vagy újragondolható) viszonyrendszerének időszerű, a szélesebb társadalmi diskurzusban is figyelem övezte problematikáit elemzik vagy értékelik. Sokkal inkább „hagyományos” tudományterületek olyan újszerű megközelítéseiről, akár évtizedek óta jelentős eredményeket hozó inspiratív kérdésmódjairól adnak hírt – kapcsolódva az akár fizikai, akár metaforikusan értett térhasználat kérdéseivel –, mint az irodalmi elemzésekben érvényesített politikai gazdaságtan, a földrekonstrukciós kutatások háttérét képező térinformatika vagy épp a kulturális Másikra való rákérdezés újfajta lehetőségeit megteremtő fenomenológiai és ontológiai antropológia.

A tanulmányblokk írásait és a 128-as lapszám megjelenését az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-10/2019) kutatási programja támogatta.

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Hites Sándornak a szakmai-emberi támogatásért, illetve Daradics Boglárkának, Hajnóczky Tamásnak és Hajdú Zitának a tanulmányblokk szerkesztése során nyújtott nélkülözhetetlen segítségükért.

A tanulmányblokk alapját egy módszertani workshop adta, amely 2022. június 28-án valósult meg a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében.² A három Lendület-kutatócsoport kooperációjával³ megvalósult esemény célkitűzése az volt, hogy egy kötetlenebb jellegű szakmai tanácskozás során, különböző területekről érkező kutatók bevonásával válaszokat keressen arra a kérdésre, hogy „a humán tudományok, elsősorban a történettudomány, a néprajz, az antropológia, a gazdaságtan, a művészetelmélet és az irodalomtudomány milyen módszertani kihívásokkal szembesülnek, amikor a természet, a táj, a tér, az ökológia vagy a tágan értelmezett földrajz kérdéseivel foglalkoznak” (Polecolit 2022). Jóllehet e komplex jelenségcsoport összes problematikáját sem a tavaly nyári workshop, sem a most következő tematikus összeállítás keretei között nem sikerült megoldani, bízunk benne, hogy az itt olvasható írások – mind a workshop előadásai nyomán készült tanulmányok, mind pedig a koncepcióba csak később bekerült szövegek – számos olyan kérdést tudtak feltenni saját tudományterületüknek (vagy épp más diszciplínák kutatóinak), amelyek közös gondolkodásra készíthetnek természet-, humán- és társadalomtudóst egyaránt.

Az összeállítást Mészáros Csaba írása nyitja, amely alapvetően a néprajz / kulturális antropológia módszertani dilemmáival szembesít a kulturális Másik megismerését, értelmezését illetően, s amely azért tűnik adekvát kezdő kilométerkőnek a tematikus blokk szempontjából, mert a tanulmány első egysége (*A táj és a Másik*) átfogó képet nyújt az európai kultúra és tudományosság környezetérzékeléssel kapcsolatos képzeteiről, gondolati sémáiról, felhívva a figyelmet e nagyhatású (de túlon túl Nyugat-centrikus) értelmezési tradíció újragondolásának lehetőségére, illetve diszciplinárisan vagy kulturálisan eltérő tájfogalmak sokféleségére. A tanulmány második része az északkelet-szibériai Jakutiában élő szahák sajátos tájhasználatát – az ún. „álászok” érzékelését és a közösség életében betöltött szerepét – vizsgálja izgalmas módon (Mészáros 2023). Demeter Gábor munkája a tájhasználat leginkább tradicionális módjának, a mezőgazdasági célú földhasználatnak a tér- és időbeli rekonstrukciós lehetőségeivel foglalkozik. Tanulmánya egy nagyszabású térinformatikai projekt munkafázisaiba és módszertani kihívásaiba nyújt betekintést, felhívva a figyelmet az ún. GIS-módszerek (Geographic Information System) területrekonstrukciós lehetőségeire olyan esetekben, amikor egy vizsgált korból/területről nem maradt fenn megfelelő térkép. Írása további részében pedig a rét és a szántó egymáshoz viszonyított nagyságát és a földhasználat különböző aspektusait (földminőség, hozam, demográfiai mutatók) vizsgálja 18. századi összeírások alapján, digitálisan szerkesztett térképekkel is illusztrálva a térrekonstrukcióból kinyert információk összefüggéseit (Demeter 2023).

A következő két írás szorosabban kapcsolódik a tanulmányblokk alapját képező workshop arculatát leginkább meghatározó tudományos műhely, „A 19. századi magyar

2 A workshop programja elérhető: Polecolit (2022).

3 A workshop „Az irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon, 1770–1820” (BTK ITI), a „Lokalitás a globális változások hálózatában: az ökológiai antropológia mint közvetítő a helyi közösségek és a globális változások között a Kárpát-medencében” (BTK NTI) és „A magyar irodalom politikai gazdaságtana” (BTK ITI) Lendület-kutatócsoportok közös szervezésében valósult meg.

irodalom politikai gazdaságtana” Lendület-kutatócsoport tevékenységéhez, amennyiben a kultúra különböző formáit – s azon belül a tér használatba vételét, értelmező metaforaként való használatát – gazdasági összefüggéseiben igyekszik megragadni. Halmos Károly írása a „kölségtér” fogalma köré épül, mely azt kívánja érzékeltetni, hogy a különböző célok érdekében végzett emberi tevékenység során fellépő áldozatok (költségek) miképp alakítják a teret, s milyen kulturális mintázatok vagy térbeli struktúrák (településformák, oktatási centrumok stb.) következnek e kölcsönviszonyokból. A tanulmány második felében pedig változatos történeti példákkal – városformációk, tehetség-eloszlás, hírlap- és könyvterjesztés – érzékelteti a költség alakította tér és az ehhez viszonyuló (ezt értelmező) anyagi és szellemi kultúra szükségszerűségeit (Halmos 2023). Hites Sándor tanulmánya a világirodalom-fogalommal kapcsolatos komparatistikai kutatásokban megjelenő globális, regionális és lokális földrajzi térszerkezeteket vizsgálja. Írása első felében átfogó képet nyújt a világirodalom-fogalomra irányuló újabb nemzetközi kutatások fejleményeiről – kitérve azok ideológiai vonatkozásaira is –, majd pedig Erdélyi János világirodalom-felfogásának földrajzi vonatkozású gondolati sémáit elemzi (Hites 2023). Az összeállításban még egy irodalomtörténeti tárgyú írás kapott helyet, amely – részben kapcsolódva a Mészáros Csaba tanulmányában is vizsgált tájfogalmak kérdésköréhez, illetve a Hites Sándor munkájában is szerepet kapó, irodalomtörténeti összefüggések metaforájaként hasznosított földrajzi struktúrákkal is párbeszédbe lépve – a 19. századi regionális irodalom kontextusában vizsgálja az esztétikai tárgy értelmében vett táj létrejöttét, a nemzeti/regionális identitásmenták létrehozásában betöltött szerepét, valamint irodalomtörténeti kategóriaként való használatának módszertani kérdéseit (Radnai 2023).

A blokk utolsó szaktanulmány műfajú írása Tamáska Máté építésztársadalmi cikke, mely a Magyar Építőművészek Szövetsége (MÉSZ) Kós Károly termében 2022 telén bemutatott *Túl a kockaházakon* című tárlat háttérét, kontextusait, kiállítási koncepcióját ismerteti. A kiállítás anyagát a Hazafias Népfront 1980-as évekbeli falufotózási korpusza adja, amely közel 100.000 felvételt tartalmaz, az itt olvasható szöveg pedig ennek vonatkozásában érinti a klasszikus építészettörténeti kategóriák alkalmazhatóságának problematikáját, a magyar vidéken jellegzetessé vált hibrid konstrukció, a „kockaház” sajátosságait, valamint a városi és a falusi építészet közötti szakadást a posztmodern építészettörténeti paradigmáján belül. A téma természetéből adódóan a tanulmány reprezentatív (katalógusként felfogható) válogatást nyújt a kiállítás fotóanyagából, amely – épített környezet és szellem kölcsönhatásait példázva – a korszakot megelevenítő *Körkép* antológiákból származó szociografikus idézetekkel válik teljessé (Tamáska 2023).

Végül, nagy örömeinkre, a *Táj és kultúra* blokk írásai között tudhatunk egy szakrecenziót is, mely a 2022-es tudományos könyvtermés egy igen kiemelt jelentőségű – a fenti írások témáihoz szorosán kötődő – darabját bírálja. A neves esztéta és kritikus, Radnóti Sándor *A táj keletkezéstörténetei* című művéről (Radnóti 2023) van szó, melyről Weiss János írt tanulmányértékű bírálatot. Weiss recenziója filozófiai, művészetelméleti és képzőművészeti távlatból mutatja be Radnóti könyvét, nem csupán annak főbb állításait és alapvető eszmei forrásait (Georg Simmel) rekonstruálva, hanem párhuzamos művészeti és filozófiai példákkal – többek között Hans-Georg Gadamernek a képek elnémulásáról

szóló reflexióival – egészítve ki a kötet gondolatmenetét. Weiss János méltatása, mely szerint Radnóti Sándor könyve megmutatja, hogy „a táj középpontba helyezésével számos releváns esztétikai probléma egyrészt sikeresen megközelíthető, másrészt sokszor egészen új fénybe is állítható” (Weiss 2023) kerekké teszi a tanulmányblokkot, hiszen visszavezet minket ahhoz a célkitűzéshez, amely valami módon az itt olvasható írások mindegyikében ott munkál. Hogy tudniillik milyen problémákkal szembesül a humán- és társadalomtudós a tágan értett természet, táj, földrajzi tér interpretációba emelésével, illetve milyen területek állíthatók más, újszerű fénytörésbe általa.

Hivatkozott irodalom

- Demeter Gábor (2023): Ha térkép nincs... A történeti földhasználat rekonstrukciós lehetőségei a 18–19. században adatbázisok, GIS-módszerek segítségével. *Replika* 128: 35–60. DOI: <https://doi.org/10.32564/128.3>
- Halmos Károly (2023): Költségtér és kultúra. *Replika* 128: 75–82. DOI: <https://doi.org/10.32564/128.5>
- Hites Sándor (2023): A világirodalom földrajza és a kapitalizmus terei. *Replika* 128: 61–74. DOI: <https://doi.org/10.32564/128.4>
- Lányi András (2010): *Az ember fáj a földnek. Utak az ökofilozófiához*. Budapest: L'Harmattan.
- Mészáros Csaba (2023): Mások tája és a mi tájunk. A környezetérzékelés antropológiai látásmódjai. *Replika* 128: 13–34. DOI: <https://doi.org/10.32564/128.2>
- Polecolit (2022): Táj és kultúra – módszertani workshop. Budapest, BTK ITI, 2022. jún. 28. Interneten: <https://polecolit.abtk.hu/hirek/2638/> (letöltve: 2023. augusztus 3.).
- R. Várkonyi Ágnes és Kósa László (1993): A legfiatalabb tudomány. In *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. R. Várkonyi Ágnes és Kósa László (szerk.). Budapest: Orpheusz, 7–23.
- Radnai Dániel Szabolcs (2023): Táj, régió, nemzet. Tájértelmezés és irodalomtörténet viszonya a 19. századi regionális irodalom kontextusában. *Replika* 128: 83–100. DOI: <https://doi.org/10.32564/128.6>
- Radnóti Sándor (2022): *A táj keletkezéstörténetei. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”*. Budapest: Atlantisz.
- Tamáskó Máté (2023): Túl a kockaházakon. Faluképek a nyolcvanas évekből. *Replika* 128: 101–126. DOI: <https://doi.org/10.32564/128.7>
- Weiss János (2023): Tájak, esetekkel. Radnóti Sándor: *A táj keletkezéstörténetei. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”*. Budapest: Atlantisz. *Replika* 128: 127–136. DOI: <https://doi.org/10.32564/128.8>

Radnai Dániel Szabolcs

irodalomtörténész, kritikus, doktorjelölt, PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola (Pécs), fiatal kutató, BTK Irodalomtudományi Intézet, XIX. Századi Osztály (Budapest)

